

Художнє плетіння на Поділлі наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття

Анотація. У статті розглядається та розкривається актуальна проблема поняття художнього плетіння з рослинних матеріалів, як одного із видів декоративно-ужиткового мистецтва. Досліджено історію художнього плетіння з рослинних матеріалів на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, розглянуто творчість відомих майстрів.

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, Поділля, плетіння з рослинних матеріалів, солома, рогіз.

Abstract. The article reviews the actual problem of the concept of artistic weaving of plant materials, as a kind of arts and crafts. The history of artistic weaving of plant materials in the Podillya at the end of the XIX - beginning of the twentieth century is investigated, the creativity of famous masters is considered.

Keywords: arts and crafts, Podillya, weaving of plant materials, straw, cattail.

Постановка наукової проблеми. Протягом тисячоліть плетіння з рослинних матеріалів було для людства такою звичайною та на перший погляд невибагливою справою, що мистецькі особливості й переваги плетених виробів ми здебільшого ще й досі не усвідомлюємо. Натомість, для майстра-плетільника твори художнього плетіння – це результат складних технологічних навиків, високої майстерності.

Традиційне плетіння охоплює широку типологію предметів від фрагментів і цілих одиниць будівельних конструкцій, транспортних засобів, меблів до дрібних виробів, іграшок. Воно має особливі мистецькі риси – це ритмічні повтори в системі переплетень, ажурність отворів, фактура та кольорові зіставлення натуральних матеріалів. Художньо плетені вироби приємно вражають природною потужністю силуетів і форм, ритмічною фактурою переплетень, ажурністю візерунків, з якими у цьому відношенні не може дорівнятися ніщо інше.

Найвищий розвиток художнього плетіння припадає на кінець ХІХ – початок ХХ століття.

Основна перевага сучасного художнього плетіння полягає в тому, що матеріали немає смислу замінювати штучними, а його технологія не підлягає значній механізації чи модернізації. Процес плетіння відбувається приблизно так само як і тисячу років тому.

Художнє плетіння з рослинних матеріалів у ХХ столітті займало важливе місце в житті українців, однак порівняно з деревом, керамікою, ткацтвом та іншими видами народної творчості залишається найменш дослідженою сторінкою національної культури. Хоча деякі аспекти й питання висвітлені в літературі, все ж досі немає праці, де б художнє плетіння розглядалося комплексно як окремий вид декоративно-прикладного мистецтва, цілісне й непересічне явище.

Короткий аналіз досліджень проблеми. Історію становлення декоративно-ужиткового мистецтва досліджували М. Станкевич, Р. Захарчук-Чугай, Є. Антонович, Г. Івашків, Т. Кара-Васильєва та ін.

Мета статті – розкрити становлення художнього плетіння Поділля наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Вагомим чинником актуальності даного дослідження виступає можливість застосування результатів для розвитку народних художніх промислів плетіння, зокрема з потреби привернути до нього увагу артменеджерів, маркетологів, підприємців-інвесторів, а також підтримати творчість визначних майстрів-плетільників. Окрім того матеріал буде корисним учителям для підготовки уроків з трудового навчання або у гуртковій роботі в школі, де вчитель за допомогою засобів декоративно-прикладного мистецтва, зокрема плетіння з рослинних матеріалів, створить такі умови, щоб учні не тільки усвідомили суспільно корисне значення своєї праці, але й змогли б показати свої творчі здібності, реалізувати їх у конкретних трудових справах [1; 2].

Важливе місце у педагогічній системі займають питання творчого розвитку студентів. Високі вимоги, що висувають сучасній системі освіти державні педагогічні стандарти, найшли своє відображення у реформуванні вищої освіти у світлі Болонського процесу. Ми торкнемося у нашій статті питанням викладання декоративно-ужиткового мистецтва.

Набуті знання дозволяють доповнити уявлення про розвиток декоративно-ужиткового мистецтва, розширюють при цьому світобачення студента, розвивають художньо-творчі здібності.

Проблема розвитку творчих здібностей студентів цікавить багатьох педагогів. Плетіння з рослинних матеріалів – мало поширений вид ДПМ, і ще має знайти своє місце в художній освіті

студента [3; 4]. Протягом тисячоліть плетіння з рослинних матеріалів було для людства такою звичайною та на перший погляд невибагливою справою, що мистецькі особливості й переваги плетених виробів ми здебільшого ще й досі не усвідомлюємо [5; 6]. Первісне плетіння ловецьких знарядь та побутових виробів, очевидно, було відоме всім стародавнім народам

Як і в кожному виді мистецтва (кераміці, художньому дереві, ткацтві тощо), у плетінні також існують свої місцеві особливості, стилістичні відміни. Саме це розглядається нами в цьому розділі. Зокрема, зосереджується увага на регіональних і локальних характерних типах, своєрідній техніці, функціонуванні творів художнього плетіння. Для написання цього розділу значною мірою послужили польові матеріали, зібрані автором, публікації інших дослідників (часто розпорошені у періодиці), а також розробки проблем етнокультурного районування, зокрема, найновіша карта-схема «Етнографічні регіони України» М. Станкевича.

Механізмом зображення та трансформації регіональних особливостей виступає художня традиція, яка з покоління в покоління передавала художньо-технічні прийоми, навички, ремісничу технологічну майстерність. Традиції по-різному в окремих регіонах залежно від специфіки заготівлі й обробки матеріалу, наявності чи відсутності сировини, навчальних закладів, окремих талановитих майстрів і організмів промислу. Ось чому всі різновиди досліджуваного нами художнього ремесла – плетіння з лози, соломи, з обгорток кукурудзяних початків, кореня сосни тощо – мають свої регіональні, а подекуди й локальні мистецькі особливості й етапи історії.

Теоретичним засновником у виявленні регіональних відмінностей виступає техніка й візерунковість самої конструкції художнього плетіння. Інакше кажучи, переплетення у різних комбінаціях пагонів лози, рогози, кореня, соломи, жмутів трави, смужок лика, лубу, драмки створюють конструктивну основу, об'єм і одночасно утворюють пластичний ритмічний візерунок. Складну просторово-ажурну структуру мають і стінки. Важливу естетичну роль відіграє фактура виробів із різноманітних природних матеріалів: «лискучої лози, з матової зморшкуватої рогози, світлоносної соломи, шерехатих драмки та лубу». Враховуються й інші параметри художньої виразності, що впливають на стилістичні відміни творів, наприклад: силует і пропорції частин і цілого, ритміка і характер переплетень (відносна щільність або розрідженість), ширина стрічок, джутів, товщина каркасу, тощо. Усе це варіюється залежно від місцевої спадщини художнього плетіння, традицій та інновацій.

Розглянемо творчість майстрів Поділля, зокрема Тернопільської, Хмельницької, Вінницької областей.

Як і в інших регіонах України, на Поділлі та Півдні з початку ХХ століття також широко розвиваються ремісництво і кустарна промисловість. Традиційні промисли відіграють важливу роль в економіці краю. Певною мірою задовольняють потреби самого населення, заповнюють вільний від землеробства час, відкривають малоземельному населенню додаткові джерела існування, поповнюють ринок необхідними товарами. Широкому розвитку ремісництва сприяють значні сировинні запаси краю.

Більш традиційним для Вінниччини є плетіння з рогози та соломи. Відомо, що на першій загальноукраїнській виставці народного мистецтва у 1906 році малу срібну медаль було присуджено І. Коломієць з Сокиринців Вінницького повіту «за плетені вироби з рогози». Із звіту Київського кустарного товариства за 1907 рік відомо, що воно двічі відряджало своїх членів до Подільської губернії для налагодження виробництва кошків. Виробами з рогози в цей час також займалися майстри із сіл Щітки та Великі Хутори Вінницького повіту. Сучасна відома майстриня з Щіток – Г. Заєць плете з рогози декоративні розетки, дамські сумочки та капці [7].

У наші дні плетіння з рогози починає відроджуватись у Шпиківській школі Тульчинського району. Вчителем А. Гоцуляком створено гурток народних ремесел. Його започатковано для того, аби не лише прищепити дітям любов до праці, сприяти їх естетичному вихованню, а й дати можливість кожному мати в майбутньому справу до душі. Гуртківці обрали рідкісний нині для Поділля напрямок плетіння з болотних рослин, з рогози, займаються також інкрустацією з соломи. Рогоза набуває примхливих форм і перетворюється то у вишуканої форми кошечок, то у бриль або в постолі. Молоді майстри, наприклад, Юрій і Андрій Кобзаренки, вміють робити брилі, капелюхи, сумки, кошечки, різні вжиткові речі. Гарні вироби і в О. Дідура, В. Капиці, Т. Мельник. Вони не лише залюбки працюють, а й самі придумують орнаменти, вдосконалюють техніку плетіння.

М. Гоцуляк з м. Могілів-Подільський виготовляє речі технікою плетіння рогози в поєднанні з обгортками кукурудзяних початків і соломою. Її композиції «Лукаш і Мавка», «Несе Галя воду» відрізняються не тільки майстерністю, але й творчістю майстрині [7].

Які ж прекрасні традиції у цього промислу. Ще у двадцятих роках з лози та соломки плели на

Вінниччині корзини, оздоблені 60-ма видами візерунків. Їх охоче купляли навіть на столичних базарах. На жаль, сьогодні майже все забуте, але майстри починають відновлювати старі традиції. Тут займаються організацією виставок і музеїв кращих зразків місцевих виробів, створенням і обладнанням показових і навчальних майстерень, забезпеченням необхідної сировини та збуту цих товарів, головним чином через широку мережу ярмарків і бірж.

Народні ремісники-надомники плетуть кошики з лози для картоплі, для зберігання сала, все це реалізується на ринку. У багатьох селах Хмельниччини займаються цим промислом: у с. Браженці – майстер В. Дідух; у селі Любомирка – І. Бондар; у с. Мала Шкарівка – Т. Музиченко; с. Новолабунь – В. Ступницький; у с. Кіпченці – М. Філіпчук.

На жаль, кількісне збільшення художнього промислу часом досягається не розвитком або відновленням місцевого промислу, а довільним запозиченням зразків, нерідко з віддалених регіонів. Наприклад, з 1981 року налагоджене виробництво з рогами та кукурудзяного листа при Хмельницькому ливарному заводі. Тут постійно працювали над розширенням асортименту, вдосконалювали технологію виробництва. Проте висока технічна й естетична якість виробів не супроводжувалась художньою оригінальністю: рогоз'яні кошики – повторення лохвицьких на Полтавщині, жіночі сумочки з кукурудзяного листа не відрізняються від хустських на Закарпатті, а вази, хлібниці, підставки для вазонів і пляшок – переспіви імпортованих зразків.

Деякі роки тому за ініціативою ентузіаста цієї справи Віктора Алексеєва створили лозоплетільний цех товарів народного вжитку на Ямпільській лісомеліоративній станції. В цеху працює близько 20-ти осіб. Провідними майстрами тут визнані Т. Пташник, С. Стафійчук, С. Коваль, Г. Мафтик, С. Вінницька, Г. Чабан, В. Мендович, В. Ніполишин, О. Джереновська, С. Ніполишин. Основний асортимент складається із меблів і чоловічих сумок-саквожів. Також на Ямпільщині виготовляють вироби із соломи: хлібниці, мірки для муки (технікою виплітання косичок).

Наприкінці ХХ століття лозоплетінням захопились у Козятині. Ініціатором став Ф. Бережнюк. Ним організовано гурток лозоплетіння. Місцевість досить болотиста і лози є в достатку. Йдуть за наукою до Ф. Бережнюка діти й дорослі. Вироби демонструвались на виставках у Вінниці. В основному це кошики різної конфігурації та розмірів.

Завдяки експедиції було відкрито молодого майстра лозоплетіння з с. Уладівки Літинського району І. Тесленка. Його асортимент – це крісла, гойдалки, етажерки для кватир, книжки, полицки для речей. Особливу увагу приділяє Тесленко виготовленню дитячих меблів – люльок, ліжечок, стільчиків.

Здебільшого на Вінниччині плетінням з лози займаються окремі ентузіасти або невеличкі групи. Так у Томаштільському районі існує підприємство плетіння з лози. Там цю справу налагоджено за конвеєрним принципом. Відбувається технологічний розподіл праці.

Останнім часом знову стає популярним такий традиційний матеріал, як солома. У селі Вінницькі Хутори Вінницького району працює гурток плетіння із соломи, керівник В. Карпуша. Тут виготовляють елегантні вази з розкішними букетами квітів, де кожна не схожа на іншу, по-своєму гарна і неповторна. Привертає увагу солон'яна пластика у вигляді задержувача півня, нахабного поросяти, пущенятка-добряка й інші фігурки. Солому майстер вирощує та готує сам, фарбує її різними хімічними барвниками. В основному плете прямокутні та шестикутні шкатулки, іграшки, дрібні фігурки, пов'язані з українською обрядовістю. Використовує природну оригінальність житньої, рисової, пшеничної, вівсяної соломи, творчу стилізацію з м'яким гумором і необмежену конструктивну винахідливість. Роботи майстра багато разів експонувались в обласному центрі. Його вироби з соломи є в приватних лекціях США, Німеччині, Франції.

Відома майстриня соломоплетіння з Вінниці Г. Чадюк передає свої навички та вміння студентам Вінницького педагогічного університету. Її роботи – це дитячі іграшки, шкатулки, жіночі капелюхи. Вироби Л. Рогової з с. Шершні Тиврівського району – це солон'яні бички, композиції з соломи, різні вжиткові речі [7].

Для виготовлення брилів на Поділлі звичайно плели вузькі смужки зі себел пшениці або жита (в «зубці» або «гладенько»), з яких зшивалися верхня частина і поля. Такої техніки дотримується, зокрема, М. Одарчин у с. Паплинці Старосинявського р-ну Хмельницької обл.

У селі Паплинці Старосинявського району Хмельницької області усю свою сім'ю на плетіння з соломи організував М. Гавришків. Переважно плетуть брилі. Використовує солом'яну воскову стиглість. Перед роботою вимочує її у воді, а потім виплітає биндочки і зшиває. Виготовляє брилі для художнього колективу з обласного центру.

Майстер С. Юзвук теж в основному плете капелюхи з солон'яних косичок. Бере солом'яну не з періоду жнив, а молочної стиглості, щоб не була ламка. Його крилаті брилі мають циліндричний або невисокий

заокруглений наголовок. Біля основи з зовнішнього боку кріпить оздоблювальну смужку з репсової стрічки. На жіночі капелюхи прикріплює на стрічку букет квітів із тканини або робить квітку з декоративної стрічки. Він нікому не передав секретів свого ремесла, про що зараз жалкує. Цим ремеслом займалися також С. Медяник із с. Лукашівка та В. Комар у с. Дашківці Літинського району Вінницької області.

У селі Болган Піщанського району у другій половині ХХ століття плетінням соломою займався К. Стаднік. У його брилях і картузах, у його екзотичних лаптях ходить пів села, а вази для фруктів і хліба, зроблені руками умільця, знаходять застосування на сільських святкових okazіях. Жодне свято народної творчості в селі чи райцентрі не обходиться без виставки його робіт.

Кілька майстрів-старожилів у с. Гута-Шершнянська Тиврівського району виготовляють солом'яні капелюхи, а В. Корнійчук навчає плести капелюхи дівчинку-п'ятикласницю.

На Тернопільщині центрами плетіння з лози є села Росохач Чортківського району, Комсомольське Гусятинського району та Колодріпка Заліщицького. Виплітають тут кошики для домашніх потреб, тарілки для печива тощо. Майстер О. Черняк з Монастирського району займається плетінням меблів: крісел, крісел-гойдалок, диванів. Солом'яні брилі Західного Поділля плетуть рівною широкою стрічкою, способами «в зубчики», «в кіску» та «косичкою». На плетених з соломи головних уборах (зокрема, у с. Дорогоцівка Заліщицького району) позначалась мода і тому поширені на Тернопільщині брилі з високими наголовками і вужчими крисами, подібні до міських капелюхів, не обов'язково є традиційними для даного регіону.

Мистецьким сучасним продовженням традиційних народних іграшок є рогозяні фігурки Я. Ремінецького з Тернопільщини, що зображують народний типаж: молодіць і дівчат коло хати, плотогонів, рибалок, бандуристів, які часто komponуються групами. Майстер вдало звертається до історичних і літературних сюжетів, зображуючи Ярославну, що плаче на валу Путивльського замку, Роксолану на іграшковому троні, Лукаша з Мавкою під вербою, Одарку і Карася. Стебла рогозу перетворюються то на колоди частоколу, то на тендітну тканину вбрання, стають мережаною стружкою, пухнастою кінською гривною. Всі елементи його фігурок чергуються, утворюючи задуманий майстром силует, площину, сферу, складний об'єм, у якому все розраховано на контрасти й зіставлення фактури, декоративні особливості текстури рогози. Майстер використовує звичні технічні прийоми народного ремесла, втілює індивідуальні художні рішення [7].

Нині твори Я. Ремінецького на почесному місці у київських Музеї українського народного декоративного мистецтва та Музеї народної архітектури та побуту; Всеросійському музеї етнографії у Санкт-Петербурзі, Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. Висока технічна вправність, своєрідне трактування теми, та komponування сюжету, лаконізм, чіткість і виразність композиції – невід'ємні компоненти оригінальної творчості митця. Він майстерно опоетизовує найпростіші найбуденніші мотиви, з яких складається людське життя, у всьому відчувається високий злет фантазії. Найцікавіші серед композицій Я. Ремінецького ті, в центрі яких – людина. Є у майстра ціла серія поетичних робіт, деякі композиції є художніми ілюстраціями побуту минулої епохи «Біля жорен», «Вітряк» тощо. Майстер твердить, що рогіз шепоче йому про все, про життя, про його щедру красу.

Учениця Я. Ремінецького О. Дейника з с. Галгоче на Тернопільщині використовує в своїх роботах одночасно рогозу й обгортки кукурудзяних початків, створюючи ляльки, зображення тварин, сюжетні композиції.

Помилюватись виробами з соломи, лози і рогози можна було в павільйоні «Народні художні промисли» на республіканській виставці досягнень у народному господарстві, де відкрилась з 1988 року нова експозиція «Вироби з рослинної сировини». З Тернопільщини експонувались 25 зразків – вази, кошики, дитячі іграшки, сувенірні скульптурки. Виплетені вони І. Биковим та Я. Ремінецьким з обласного центру, Г. Вівчар та М. Шестопако з с. Трибухівці Буцацького району, Б. Чернюком та В. Козловецьким із Кременецького району.

Висновки. Таким чином, на Поділлі плетіння з рослинних матеріалів розвинуто сьогодні порівняно менше, ніж у східних і західних областях. Тут немає великих підприємств, подібних до лозоплетільних фабрик Чернігова, Боромлі на Сумщині чи Полонного на Волині. Як і сто років тому на Поділлі переважають вироби з рогозу. Традиції плетіння підтримуються, переважно, окремими майстрами та групами. Найяскравішим сучасним народних іграшок продовженням традиційних народних іграшок є рогозяні фігурки Я. Ремінецького з Тернопільщини.

Список використаних джерел:

1. Зузяк Т.П., Пінаєва В.В., Лудан Д.В. Роль гуртка декоративно-ужиткового мистецтва в формуванні

естетичного смаку учнів. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи: теорія, досвід, проблеми*. Вінниця: ВДПУ, 2018. Вип. I.

2. Зузяк Т.П., Бенета М.С., Лудан Д.В. Декорування інтер'єру як складова підготовки учнів старшої школи у процесі профільного навчання. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми*. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2019. Вип. 2. С. 91-93.

3. Зузяк Т.П., Волинець В.М., Дурба Т.Л. Організація роботи гуртка «Флора- та фітодизайну інтер'єру» в учнів старшої школи. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми*. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2019. Вип. 2.

4. Зузяк Т.П., Волинець В.М., Лудан Д.В. Особливості вивчення зонування інтер'єру в процесі профільного навчання. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. Вінниця, 2019. Вип. III.

5. Зузяк Т.П., Волинець В. М., Бенета М. С. Особливості вивчення профілю «Основи дизайну» учнями старшої школи. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи: теорія, досвід, проблеми*. Вінниця: ВДПУ, 2018. Вип. I.

6. Ковальов Ю.Г., Зузяк Т.П., Павленко І.В. Формування творчого мислення у майбутніх учителів технологій під час вивчення мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця, 2013. Вип. 34, С. 336-340.

7. Зузяк Т.П. Художнє плетіння з рослинних матеріалів в Україні XIX-XX століття (Історія, типологія, художні особливості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво». Львівська академія мистецтв, 2004. 20 с.

8. Марущак О.В., Зузяк Т.П. Зміст поняття художньо-естетичної компетентності педагога в галузі декоративно-ужиткового мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 53. С. 185-189.